

GÖÇEBELİK, KONAR-GÖÇERLİK MESELESİ VE COĞRAFİ BAKIMDAN KONAR-GÖÇERLERİN FARKLILAŞMASI

The Nomadism and Semi-Nomadism Issue and Differentiation of the Nomads in Terms of Geography

Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR*

ÖZET

Anadolu'nun coğrafi yapısına göre ekonomik ve kültürel hayatları şekillenen konar-göçerler, etnik kökenden ziyade buldukları coğrafyaya göre "Yörük" veya "Türkmen" isimleriyle anılmışlardır. Bu coğrafi yapının gereği olarak da konar-göçerlerin tercih ettikleri birçok farklı iktisadî teşebbüslerin doğurduğu kültürel farklılıklar oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yörük, Türkmen, konar-göçer, göçebe.

ABSTRACT

Semi-nomads, pursuing their economic and cultural lives according to the areas of Anatolia where their ethnic roots are found, are referred to as "Yörük/Yürük" (Nomad) or "Türkmen" (Turcoman). The nature of the geographical region also gave rise to cultural differences arising from the various economic enterprises preferred by each semi-nomadic group.

Keywords: Yürük, Turcoman, semi-nomadism, nomad

Bu çalışmada, Anadolu coğrafyasının, konar-göçer gruplar üzerindeki etkileri ile bu grupların inanç ve kültürel değerlerinin aynışması/farklılaşmasına yaptığı etkiler üzerinde durularak, bu aynışma/farklılaşmanın neden, nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği tartışılmaya çalışılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili olarak akademisyenler arasında yaşanan kavram kargaşasına da bu çalışmanın içinde yer verilmiştir.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

1) Göçebeliliğin Evrim Sürecine Genel Bir Bakış

Antropologlar ve toplum bilimciler genellikle insanlığın ve toplumların gelişim çizgisini “Evrimsel Kuram” çerçevesinde ele almışlardır. Genel bir değerlendirme ile toplum, ilkel toplum ve uygar toplum olarak iki aşamada tasnif edilmiştir. 19.-20. yüzyıllarda Batı ilim çevrelerinde şekillenen ve/veya genel kabul gören bu tasnif, iktisadi, sosyal ve siyasi gelişim süreçlerini açıklamakta da anahtar rol oynamıştır. Öznesinde sosyo-ekonomik yaşam tarzı olan bu sınıflandırmanın diğer bir tasnifi olarak insanlık tarihi, toplayıcılık/devşiricilik-avcılık, çobanlık, tarım ve uygarlık aşamalarından ibarettir. Özellikle ilkel toplumdaki uygar topluma geçişi bir “süreç” veya “kronoloji” içerisinde değerlendiren antropolog ve toplum bilimciler araştırmalarının merkezine Mısır, Mezopotamya, Çin ve Hind’i yerleştirmişler, onlarla mukayese etmek için de Afrika ve Okyanusya yerlilerini laboratuvar olarak kullanmışlardır. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız esaslara bağlı kalmak şartıyla, toplumların gelişimini, üretim, toplumsal ilişkiler, inanç ve siyaset düzleminde ele alarak pek çok kuram geliştirilmiştir¹.

Tarih öncesi döneme ait bulguların esas alındığı bu kuramlara göre “asalak (üretmeyen)” ekonomiden üretici ekonomiye geçiş süreci yaklaşık olarak M.Ö.10.000’den M.Ö. 3000’li yıllara uzanmaktadır. Ön Asya’daki “uygar” toplumların ortaya çıkışını merkeze alan bu anlayışa göre, geçiş süreci yarı göçebe avcılık ve toplayıcılıktan çiftçiliğe tekâmül etme olarak görülmektedir. Buzul çağı örneğinde görüldüğü gibi, bazen tersine gelişmeler de yaşandığı, örneğin yerleşik çiftçilikten göçebe çiftçiliğe, tarım hayatından da “çoban” kültürüne dönüldüğü, bu kuramda izah edilmeye çalışılmıştır².

Dolayısıyla “çoban” kültürünün evrim çizgisinin neresinde olduğuna dair tartışmalar günümüze kadar ulaşmıştır. Evcilleştirmenin önce bitkilerle mi (dolayısıyla tarımla mı?) yoksa hayvanlarla mı başladığı sorusuna verilen cevaplar da bu tartışma ile ilgilidir. Çoban/Göçebe kültürünün, avcı-toplayıcı kültürden sonra ve çiftçi/yerleşik kültürden önce ortaya çıktığı esasına uymayan bulguların tespiti üzerine, evrim kuralına bağlı kalmak şartıyla, kronoloji değiştirilmiş ve tarım hayatından çoban/göçebe hayata geçildiği fikri öne çıkarılmıştır.

Dolayısıyla evcilleştirmenin, önce bitkilerle başlatıldığı, ardından hayvanların evcilleştirildiği genel geçer kabul görmüştür. Bitki yetiştirenlerin yeniden avcı ve yarı-göçebe hayata geçtikleri, ardından hayvanları ehlileştirerek çoban/göçebeliliğe yöneldikleri ileri sürülmüştür³. Dolayısıyla toplumsal gelişimin merkezine yine “yerleşikler” oturtulmuş ve “uygar toplum” onlarla başlatılmıştır. Ancak küçükbaş hayvanlar ve sığırın ehlileştirilmesi, kronoloji içerisinde izah edilebilirken, özellikle Asya devesi ve atın ehlileştirilmesinde yerleşiklerin rolü veya bağı kurulamamıştır. Bilinen husus ise, iki hörgüçlü Asya devesinin ve atın

¹ Umumi bilgi için bk. A. Şenel, **İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1982.

² A. Şenel, **age**, s. 136-151.

³ M. Murat Baskıcı, “*Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış*”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.53, Sayı 1, Ankara 1998, s. 73-94.

ehlileştirildiği ilk yer Orta Asya'dır; yük ve binek hayvanı olarak onları kullanan ve diğer topluluklara üstünlük sağlayan da Orta Asya göçerleridir⁴.

Antropologların toplum ve toplulukların gelişimini tek bir kronoloji üzerine oturtma çabaları, aslında kendilerinin de itiraf ettikleri gibi, evrim kuramı içerisinde belirli örnekleri seçerek yapay bir "laboratuvar" ortamı yaratmalarından kaynaklanmaktadır⁵. Dolayısıyla örneklemenin dışında kalan topluluklar bazen tanımlanmış bir kavramın içerisine hapsedilmiştir. Özellikle Orta Asya halkları ve kültürü bu nedenle "göçebe" potası içerisinde tanımlanmıştır. Ancak verilerin yeterince incelenmemesi nedeniyle bu göçebe kültürden ne anlaşıldığı hususu muallâkta kalmıştır. Bazen "ilkel toplum", "barbar toplum" bazen ise "çoban toplum" anlamı içiçe geçirilerek tek bir "göçebe" tanımı yapılmış ve kullanılmıştır.

İnsan topluluklarının tek bir evrim ve kronoloji çizgisinde izah edilemeyeceği veya belirli aşamaları aynı sırayla yaşamayacağı günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle coğrafya ve iklim şartları bölgelere göre ne kadar farklı ise, toplumların yaşayış biçimleri ve geçirdikleri aşamalar da o kadar farklıdır. Bu toplumların aynı aşamaları/evreleri yaşamaları gerektiği gibi bir dayatmacı/zorlayıcı genel geçer bir yargıda bulunmak veya bir kural koymak doğru olamaz. Bazen doğal toplumsal gelişimler bir noktada zorunlu olmaktan çıkar; yaşam biçimi "tercih" edilir. Dolayısıyla coğrafya ve yaşayış uyumundan ortaya çıkan, tarihsel bir gelişimi yansıtan kültür, benimsenen ve tercih edilen bir yapıya dönüşür.

Bu gerçeğin aksine, Eski Yunan filozofu Eflatun'un göçebeleri "vahşi aile grupları" olarak tanımlaması ve göçebe çobanların ilkel kitleler olduğu; "medeniyet"e ancak tarım hayatı ile geçildiği yönündeki iddiasını⁶, 20. yüzyılda da devam ettirmek büyük bir ikilemdir. Avcı-toplayıcıları, hayvancı topluluklarla bir görüp onları "göçebe"likte birleştirmek tarihsel gelişmelere de aykırıdır. Avcı-toplayıcılar da göçebe bir topluluktur. Ancak onlar üretmeyen ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için göç eden gruplardır. Hâlbuki hayvancı göçerler kendileri için değil, hayvanlarının ihtiyaçları için göç ederler. Hayvancı göçerlerin hayatları, hayvanlarının doğal ihtiyacına bağlı olarak form almıştır. Tarih boyunca otlaklar ve hayvanlar, göçün şeklini ve güzergâhını da belirlemiştir⁷.

⁴ M. Murat Baskıcı, *agm.*, s. 86- 89.

⁵ İran'daki Şahseven göçerleri konusunda yazan R. Tappler, eserinin giriş kısmında "Antropoloji, Tarih ve Kabileler" başlığı altında İran göçerleri örneğinde bu tartışmalara yer vermektedir. Bkz. Richard Tappler, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler (Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi)*, çev. F.Dilek Özdemir, Ankara 2004, ss.17-31.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s. 33. Ayrıca bk. A. Şenel, *Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş*, A.Ü.S.B.F. Ankara 1968, s. 206, 212. Ayrıca bk. Bozkurt Güvenç, "Kültür Sınıflaması Denemeleri", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî İlimler Dergisi*, II, 1, Ankara 1971, s. 9-19.

⁷ Brian Spooner, "The Status of Nomadism as a Cultural Phenomenon in the Middle East", *Perspectives on Nomadism*, Leiden, 1972, s.122-124; krş. bk. Abdullah Saydam, "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2009, Sayı:20, s. 28.

2) Göçebe ve Göç Kavramı

Göçebelik, bir topluluğun, bir toplumsal kümenin yaşamlarını ve soylarını sürdürmek için düzenli aralıklarla yer değiştirme geleneği ya da alışkanlığıdır. Göçebelikte insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inme ve dağa çıkma içgüdüsüne uyması, daha doğrusu hayvanın doğal yaşantısına uyması sözkonusudur. Tarıma dayalı yaşama geçilmeden önce hayvancılıkla uğraşılmaktaydı ve bunun doğal sonucu olarak da hayvanların bakım ve beslenme şartları göçerliğin doğal yaşama uyumunu gerektirmekteydi.

Göçebelik veya göçerlik *-nomadizm, pastoralizm veya pastoral nomadizm-*, tabii çevrenin kaynaklarının bir topluluğun varlığını sürdürebilmesi için artık yeterli olmadığı zaman ortaya çıkar. Yıllık yağış miktarının yeterli olmadığı ve kıtlığa rağmen, çöl ve bozkır arazisi hem ticarete hem çobanlığa hem de hayvancılığa müsait olduğu takdirde, geniş ölçekte otlakların bulunduğu bölgelerde bir iktisadî faaliyet tarzı olarak göçerlik kendini gösterir.⁸

İnsanların, hayvanları ile birlikte durmadan uzun mesafeler boyunca yaptıkları yer değiştirmeler, mevsimlere uyarak çok defa belli bir güzergâhı izlemektedir. Daimî bir karakter taşıyan bu yer değiştirmelere “göçebelik” *-nomadisme-*, bu hayatı süren insanlara da göçebe *-nomade-* tanımlaması yapılmaktadır.⁹ Bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Güneydoğu Toroslarda göçebelik üzerine çalışmalar yapan Hütteroth göçebeliği üç gruba ayırmıştır;

a. Yer değiştirmelerin ve göçlerin büyük mesafeler arasında gerçekleştiği, otlakların yatay doğrultuda değiştirildiği “Sahra Göçebeliği” *-Horizontal Göçebelik-*,

b. Dağlık bölgelerde daha farklı bir şekilde gelişmiş olan ve otlakların dikey doğrultuda yani düzlüklerden dağlara doğru değiştirilmesi ile gerçekleşen “Dağ Göçebeliği” *-Vertikal Göçebelik-*

c. Göçebe çobanlığın bilinen bu iki önemli tipinin dışında, göçebelikten yerleşik hayata geçiş şekilleri olarak nitelenen ara tipler bulunmaktadır. Bunlar göçebelikten farklı olarak yarı göçebelik, yaylacılık ve transhumans *-sürü sahipleri sürüleriyle birlikte gitmez ve sürülere ücretli çobanlar eşlik eder-* kavramları ile açıklanan “göçebe hayvancılık”¹⁰.

Yörükler üzerine araştırmaları olan Mehmet Eröz ise göçebeliği iki ana başlıkta toplamıştır. Bunlardan birisi tam göçebelik, diğeri ise yarı göçebeliktir. Tam göçebeliği de, yatay *-sahra/ova-* ve dikey *-dağ-* olarak ikiye ayırmıştır.

Eröz’e göre yatay göçebelik, uzak mesafeler arasında cereyan eden ve daha ziyade Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika gibi çöl bölgelerinde görülen göçebelik türüdür. Dikey

⁸ Erdal Aksoy, **Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 93. Ayrıca bkz. Pierre Bourdieu, **The Algerians**, Boston: Beacon Pres, 1962, s. 65.

⁹ Sami Öngör, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi**, Cilt: IX, Ankara 1964, s. 145.

¹⁰ Bedriye Denker, “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Dr. Wolf-Dieter Hütteroth’a Göre)”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl: XVI, Sayı: 20, İstanbul 1960, s. 136.

göçebelik, yazın yüksek dağlar üzerindeki yaylalara, otlaklara, kışın kışlaklara göçmek şeklinde ortaya çıkan göçebelik türüdür. Yarı göçebelik ise, göçebelikten yerleşik hayata geçişte ara tip olarak tanımlanmıştır. Kışın köylerde çadır yerine ağaç, taş, tuğla, saz gibi evlerde oturulur, daha ziyade hayvancılıkla yürüeyebilen hububat ziraatı yapılı; yazın ise, hayvanlar alınıp yaylalara çıkılır ve çadırda kalınır. Orta Asya'daki Türk aşiretlerinin önemli bir kısmı, İran'daki Kaşgaylar ve Türkmenler, Anadolu'daki Yörüklerin büyük bir çoğunluğu bu göçebelik modeline uymaktadır.¹¹

3) Türk/Osmanlı Göçerliğine Ait Tanım ve Kavramlar

Eski Türk kültürünü “bozkır kültürü” olarak tanımlayan İbrahim Kafesoğlu'na göre, göçebeliliğin tanımı yapılırken iki büyük hata yapılmaktadır. Bunlardan ilki, bozkırlar sahasında görülen bütün toplulukların, aynı sosyal bünyeye sahip oldukları sanılarak, aralarındaki “kültür birimi” farklarının gözden kaçırılmasıdır. İkincisi de bu toplulukların yalnız birer “ekonomik kuruluş” olarak ele alınmasıdır. Kafesoğlu, her topluluk gibi bozkırlarda yaşamış çeşitli kavimlerin de, ekonomik özellik yanında, ayrı ayrı sosyal, dini, idari ve siyasi cepheleri bulunacağı hesaba katılmadıkça, mesela Türk'ü Moğol'dan ve bazı Hind-Avrupalı kitleleri birbirinden ayırmadıkça, onların “bozkırlı”, “göçebe” ve “köylü” vasıflarının tayin ve izahında kesin ve doğru bir sonuca varmanın hemen hemen imkânsız olduğunu belirtir.¹²

Göçebe kelimesi esasen iki farklı anlam içermektedir. Birincisi, değişik şartlara bağlı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren, yerleşik olmayan kimse veya topluluk; ikincisi ise mevsimlere göre ülke veya yer değiştiren kimse/topluluktur. Anıl Yılmaz ve Cahit Telci'nin “Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine” adlı çalışmalarında, bilim literatüründe “göç”, “göçebe” ve “konar-göçer” terimleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.¹³ Eyüboğlu'na göre, kelimenin “köçer-oba”dan türediği ve bu nedenle “köçeroba-köçebe/göçebe” olarak kullanıldığını belirtmiştir.¹⁴ Baykara'ya göre ise göçebeler, bir yerde karar etmeksizin hem zaman hem de mekânda hareket halindedirler. Senenin hemen her zamanını farklı yerlerde geçirebilirler, aynı yerde hem yaz hem de kış aylarını geçirebilmektedirler.¹⁵

Eski Türk hayatı ile ilgili coğrafya, sanat tarihi, arkeoloji ve tarih alanlarında ortaya konulan bazı çalışmalarda araştırmacıların bir kısmı, “göçebe” terimini kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁶ Kimi Türk araştırmacılar tarafından “göçebe” kavramı yabancı kaynaklardan

¹¹ Mehmet Eröz, **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 71-72.

¹² İbrahim Kafesoğlu, **age**, s. 215.

¹³ Anıl Yılmaz-Cahit Telci, “Türk Kültürü Terminolojisinde Göç Kavramı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 2 (Haziran 2010), Ankara 2010, s. 14-33.

¹⁴ İ. Z. Eyüboğlu, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul 1988, s. 285.

¹⁵ Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara 2001, s. 63.

¹⁶ Orhan Gürbüz, “Türkiye’de Göçebe Mesken Örneği: Çadır”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 32, İstanbul 1997, s. 185-195; Halil Hadimli-Zerrin Karakuzulu-Salih Birinci, “Akseki İlçesindeki Göçebe Hareketler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 10, 2010, s. 348-359;

Türkçe'ye yapılan çevirilerden sorgulamaksızın kullanılmıştır. Ancak Üçler Bulduk gibi bazı araştırmacılar konu hakkında kaleme aldıkları çalışmalarında, kavramsal çerçeveye ya bir kısım, ya da başlık açmışlardır.¹⁷

Yılmaz ve Telci'ye göre, göçer ya da konar-göçer ifadesi, göçebe ile aynı anlamda kullanılmıştır. Derleme Sözlüğü'nde "göçkün, göçebe, göçkün evli" kavramlarının aynı anlama geldiği, etimoloji sözlüğünde de göçer ifadesinin "göçmek"ten türediği, "göç-er-mek/göçer-mek" olarak da kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁸ Tufan Gündüz, Yusuf Halaçoğlu, Latif Armağan, İlhan Şahin "konar-göçer"i kullanmayı tercih ederken, Muhtar Kutlu ve Tuncer Baykara "göçer" terimini çalışmalarında kullanma eğilimi göstermişlerdir. Üçler Bulduk ise hem "konar-göçer" terimini hem de "göçer"i kullanmıştır. Çalışmamızda konar-göçer ve göçer terimlerini birlikte kullanılması daha uygun görülmüştür.

Bütün bunların ışığında, batıdaki tanımlarının aksine, göçerlik, coğrafi şartlar ve ekonomik zorunluluklarla yakından ilgilidir ve göçer Türk kavimlerinin maddi ve manevi yüksek bir kültürden mahrum olduğunun düşünülmemesi gerekmektedir. Ayrıca 3500 yıllık hayatı bozkır şartları içinde geçen Türk topluluğu da kendine mahsus bir kültür tipine sahiptir. Sadece ekonomik imkân ve faaliyetler açısından değil fakat din, düşünce, ahlâk yönlerinden de tamamlanarak bir manevi değerler birliğine sahiptir.

Konar-göçerler, Osmanlı toplumunun en önemli unsurlarından birisidir. Anadolu'daki konar-göçerlerin hayat tarzlarını "göçebe" olarak tanımlamak doğru ve yeterli bir ifade olmamaktadır. Çünkü basit göçebe toplulukları, devamlı yer değiştiren, ziraati ve yerleşik hayatı bilmeyen, sosyal organizasyonları gelişmemiş sürüler halinde yaşayan gruplardır. Konar-göçerler ise ekonomik açıdan hayvancılıkla uğraşan, hayat tarzı bakımından da yaylak ve kışlak alanları arasında hareket halinde olan gruplardır. Bunun yanı sıra tıpkı yerleşik halk gibi devletin idari, mali ve hukuki organizasyonu içinde de yer almışlardır.¹⁹

Özetle konar-göçerler, göçebelik ile yerleşik hayat arasında bir ara yaşam tarzıdır. Bu nedenle Osmanlı belgelerinde göçerlerle ilgili olarak dikkati çeken en önemli özellik, onlar-

Abdullah Köse, "Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. VII/2, Afyon 2005, s. 165-200 vb.

¹⁷ Üçler Bulduk, "Sosyal Yaşayış, Konar-Göçerlik ve Etnisite", **Uyan Türkiyem- II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim Şenliği (3-4 Mayıs 2008)**, Ankara 2008, s. 217.

¹⁸ Anıl Yılmaz-Cahit Telci, **agm**, s. 16.

¹⁹ Osmanlı döneminde göçebelerin hukuki, idari ve mali statüleri hakkında bkz. M. Tayip Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan**, İstanbul 1957; İlhan Şahin, "Osmanlı İmparatorluğunda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları", **Türk Kültürü**, XX/227 (1982), s. 285-294.; Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yay., Ankara 2006; Selahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", **DTCFD**, XX/II, Ankara 1943, 107-116; Üçler Bulduk, "İdari ve Sosyal Açısından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 30 (Ayrı Basım), 1998; Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri- Boz-ulus Türkmenleri 1540-1640**, Ankara 1997, s. 107-136.

dan bahsedilirken sıklıkla, “Türkmen”, “Yörük”, “Konar-göçer”, “Konar-göçer Yörük”, “Göçer-yörük”, “Göç-kün”, “Göç-küncü”, “Göçer-evli” ve “Göçebe” gibi kavramların veya kavram işaretlerinin geçmiş olmasıdır.²⁰

4) Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması

a) Yerleşikler

Türkler, yerleşik hayata yabancı değillerdir. Özellikle XII. yüzyılda dahi kaynaklardan uç bölgesinde bulunan Türkmenlerin hepsinin göçebe olmadığını görmek mümkündür.²¹ Yaşadıkları hayat tarzına göre yaylak ve kışlak bölgeleri arasında sürekli hareket eden konar-göçerler genellikle hayvancılıkla uğraşmışlardır.²² Yaylak ve kışlak mahalleri arasında hareket halinde olduklarından göçebe olarak adlandırılırsalar da bu tam bir göçebelik değildir. Yazları yaylakta hayvanlarını otlatan aşiretler, kışın da ziraî faaliyetlerle meşgul olmuşlardır.²³

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı döneminde ise savaşlardan veya devlet otoritesinin taşrada zayıflamasından dolayı eşkiyadan bunalan kırsal halkın, köylerini terk ederek göç etmesi ve konar-göçerliği devam ettiren aşiretlerin yaylak kışlak kavgaları, ziraata müsait olan yerleşim yerlerinin terk edilmesi, Rakka ve Halep bölgesinde Arap aşiretlerinin baskıları ve diğer sebeplerden dolayı devlet, uzun yıllar sürecek olan aşiretleri iskân politikasını yürürlüğe koymuştur. Devletin kuruluş döneminde, yeni toprakları Türkleştirmede ve şenlendirmede faydalanılan Türk aşiretleri daha sonra bölgenin ekonomisine katkı amacıyla yerleştirilmiştir.²⁴

Tarih boyunca Türkler, ya geçici iskân mahallerinde veya kendilerinin yeni oluşturdukları iskân merkezlerinde ya da önceki yerleşik halkın terk ettikleri yerleşim merkezlerine yerleşmişlerdir. Geçici iskân merkezi olan yaylak, kışlak veya güzlelerin²⁵ kalıcı olmadık-

²⁰ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren Yay., İstanbul 2006, s. 61. Ayrıca bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 5.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, TTK, Ankara 1995, s. 517.; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi 1**, TTK, Ankara 1995, s. 385.

²² At, koyun, keçi, katır, deve ve sığır yetiştirmişlerdir. Bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul 1987, s. 12.

²³ Kışlak yerlerinde darıdan pirince kadar her nevi toprak mahsullerini ekmektedirler. Bkz. Faruk Sümer, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, **İktisat Fakültesi Mecmuası XI**, No: 1-4, İstanbul 1952, s. 516.

²⁴ Cengiz Orhonlu, **age**, s. 12.

²⁵ Güzle, sonbaharın geçirildiği dağ etekleri, köy civarları. Güzleler, esas yayladan daha alçakta, devamlı yerleşme merkezine daha yakın, dolayısıyla yayladan daha ılımlı, kısmen ilk, genellikle sonbahar mevsiminde daha uzun süre kalınan ikinci bir yayladır. Bu geçici yerleşmelerden sonbaharda daha fazla yararlanılması sebebiyle sonbahar (güzün) manasında güzle adı kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Mecdi Emiroğlu, “Bolu’da Geçici Bir Yerleşme

ları, bu gibi yerlerin ziraat yapılabilen yerler olmayıp, beslenen hayvanların otlatılabilmesi için seçilen yerler olmaları nedeniyle, daha sonradan terk edilmişlerdir. Bölgedeki dar alanda yaşama gerekliliği, kışlağın, hatta daha sonraları güzlelerin ziraat yapılabilen alanların ziraat yapılma ihtiyacını doğurmuştur. Ziraat yapılabilmeye elverişli mezzalar ile bu yolla ziraata açılan bazı diğer alanların, önceleri mezra olarak adlandırılmasına rağmen ziraatın toprağa bağımlılığı gerektirmesi nedeniyle, daha sonraları birçoğu köye dönüşmüştür.

Tufan Gündüz'e göre, mezzaların köye dönüşmesi üç evre halinde gerçekleşmiştir. Birinci evre, mezzanın bir köyün ekinliği olarak kaydedilmesi ve yerleşik nüfusun bulunmaması, ya da köy halkından geçici olarak yerleşenlerin olmasıdır. Bu durum, devamlı yerleşimin ön hazırlığı niteliğini taşımıştır. İkinci evre, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mezzaların bir bölümünün konar-göçerler tarafından kışlak olarak tasarruf edilmesidir ki, bu durum mezzaların yerleşim sahası haline gelerek köye dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur. Üçüncü evre de, konar-göçerlerin kışlak için kullandıkları mezzalarda ziraat faaliyetlere başlamasıdır.²⁶

Mezzaların köye dönüşmesiyle ilgili olarak pek çok örnek vermek mümkündür. Örneğin, Alpaslan Demir'in doktora tezinde, Niksar kazası kırsalının yıllık nüfus artışının, mezzaların köylere dönüştürülmesi ve yeni köylerin kurulması yoluyla % 22 gibi yüksek bir oranda gerçekleştiğini görmekteyiz. Buna göre, Niksar kazasında 15 mezra köye dönüştürülürken, 11 yeni köy kurulmuştur. Sivas'ta 120, Tokat'ta 44 köy mezzaya dönüştürülürken, Divriği kazasında da, XVI. yüzyılın ortasında, yoğun bir köyleşme yaşandığı görülmüştür. Burada da 25 mezra köye dönüştürülmüş ve 9 yeni köy kurulmuştur. Aynı şekilde yüzyılın başında Besni kazasının 63 köyü bulunurken bu sayı, yüzyılın ortasında 91'e yükselmiştir. Kazada % 36 gibi bir yıllık artış görülmüştür ki, Demir, bu durumu konar-göçer etkisiyle mezzaların köye dönüşmesi ile açıklamaktadır.²⁷

Fikret Yılmaz'ın çalışmasında ise, Karesi sancağı için, XVI. yüzyılda mevcut olan yerleşim merkezi sayısı 1530 yılında 742 tane iken, 1573'te bu rakamın 786'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Bu yükselişin nedeni, yeni köy oluşturulmasının yanı sıra mezzaların köye dönüşmesidir.²⁸ Bu yeni oluşan köylerin, 88 tanesi önceki tahrirde hiçbir özellik altında deftere kaydedilmemiş köylerdir. Kalan köylerden 7 tanesi mezra iken köye dönüştürülmüş, 2 tanesi de terk edilmiş, bakımsız, harap olarak kaydedildiği için "şen ve abadan etme" yoluna gidilmiştir. 1573 tahririnde tamamı köylerde ve kırdan yaşamakta olan perakende cemaatinin nüfusu 154 hane ve 119 mücerreden ibaret olup mevcut hanelerin hemen hemen tamamının

Tipi, Güzle" **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S. 8 (1976'dan ayrı basım), Ankara 1977, s. 97-120.

²⁶ Tufan Gündüz, "XVI. Yüzyılda Kayseri'de Mezzaların Köye Dönüşmesinde Konar Göçer Aşiretlerin Rolü", **Bozkırın Efendileri**, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 141, 142, 143.

²⁷ Alpaslan Demir, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 104, 105, 108.

²⁸ Fikret Yılmaz, **XVI. Yüzyılda Edremit Kazası**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, s. 113.

köylerde yerleşmiş vaziyette oldukları anlaşılmıştır. Aynı şekilde 1530 tahririnde 3596 hane oldukları tespit edilen Karacalar Yörüklerinden, 628 hanenin yerleşik hayata geçerek köylere yerleştiği, 109 hanenin bir kısmının ise şehirleri tercih ettikleri görülmüştür.²⁹

Konar-göçerler zamanla, kurulu bulunan şehir veya köylere giderek orada yerleşik bir hayatı seçmiş oldukları gibi, yine konar-göçerlerin hiç kimsenin yaşamadığı boş bir toprak parçasını, ormanlık bir araziye veya bataklık bir bölgeyi düzenleyerek oraya yerleşip şenlendirdikleri görülmektedir. Bunu bazen resmi görevlilerin tesiri altında,³⁰ bazen de belirli görevler karşılığında vergiden muaf olmak için yapmışlardır. Tabi bunun için devlet tarafından birtakım teşvik edici tedbirler alınmıştır. Konuyla ilgili, Ankara, Sivas, Amasya ve Konya sancaklarının kaza ve köylerinde ziraat hayatına başlayan Rışvan ve Afşar aşiretlerinin, ziraata henüz başlamış olduklarından ekonomik yönden son derece zayıf oldukları, bu nedenle durumları düzelinceye kadar 5 yıl aşar vergisinden muaf tutulmaları gerektiğine dair verdikleri arıza kayda değer bir örnektir.³¹

13 Ağustos 1851 (15 Şevval 1267) tarihinde konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş, Rışvan ve Afşar aşiretleri halkından ziraat yapmaya gücü yeten 3479 kişiye barınacakları evler verildiği gibi, ziraat yapmaları için de öküz, tohum ve çift aletleri temin edilmiştir. Ayrıca bütün bu şahıslara devlet tarafından verimli tarlaların tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Eskiden beri meskûn durumda bulunanlar, buldukları köylerde yeteri kadar ziraata elverişli arazisi bulunmayanlar ise verimli arazisi bulunan çevre köylere nakledilerek, kendilerine yeteri kadar arazi tahsis edileceği ifade edilmiştir. Ancak bedenlen sağlam ve ziraat yapmaya kabiliyeti olup da maddi gücü yerinde olmayan 443 kişiye de evler tedarik edilerek durumu müsait olan diğer köylülerin yanına "ortakçı"³² olarak verilecekleri belirtilmiştir.³³

Her iki aşiretten 368 kişinin ticaretle uğraşmaları sağlanacak ve 4198 kişi ise uygun kimselere hizmetkârlık etmek suretiyle geçimlerini sağlayacakları anlaşılmıştır. Kalan 289 kişi ise kötürüm olmaları hasebiyle ellerinden bir iş gelemeyeceği için kendilerine herhangi bir iş verilmeyip, akrabaları tarafından bakılmak üzere uygun yerlere iskân edilmişlerdir. Sonuç olarak, 8777 kişiden oluşan aşiret mensuplarının hiçbirisi boşta bırakılmayarak iş sahibi olmaları yönünde karar çıkmıştır.³⁴

²⁹ F. Yılmaz, *agt*, s. 197.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, Sayı. 1-4, C. XI, (Ekim 1949-Temmuz 1950), İstanbul 1951, s. 524-569.

³¹ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rışvan Aşireti Örneği-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 184.

³² Ortakçılar, kanunlarda belirtildiği gibi hizmetleri karşılığında daima avarızdan muafırlar. "*Ortakçılar nisf hâsılın beğliğe verdikleri sebepten muâflardır*", *Karaman Kanunnamesi*, I, 1528, s. 47. Ortakçılık hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I: "Kullar ve Ortakçı Kullar", *Toplu Eserler*, s. 575-717.

³³ Faruk Söylemez, *age*, s. 184.

³⁴ Aynı yer.

Vergiden muaf olmak isteyen konar-göçerlerin yerleşmeleri sonucunda yaptıkları diğer bazı işler şunlardır: Derbentçilik, doğancılık, katrancılık, bazdarlık vb. Özellikle derbent teşkilatı Osmanlı Devleti'nin en önemli yerleşim yollarından birisiydi. Duvarlarla çevrili, derbent teşkilatları ana yolların kesiştiği ve merkezi önem taşıyan yerlerin bulunduğu yerlerde kurulmuştur. Derbentler, sadece bölgenin ve ticaret yolunun güvenliğini sağlamak konusunda önemli noktalar olmakla kalmamış aynı zamanda hiç kimsenin gitmeyeceği bölgelerde de yerleşim yerlerinin oluşmasını sağlamıştır.³⁵ Aynı zamanda devlet tarafından kimsenin gitmek istemeyeceği bu yerlerde daha önce yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması planlanmaktaydı. Çünkü dağlık bölgeler, vergi toplamada zorlukların yaşanmasına sebep olan bölgelerdi ve zamanında bu vergilerin tahsil edilememesi sıkıntılara yol açmaktaydı. Örneğin, “*sabık Adana mütesellimi Hasan Paşaoğulları uhdesinde bulunan Adana ve Tarsus Yörük Cemaatleri mukataası reayası Şahin Dağı'nda bulunmaları dolayısıyla vermedikleri 5 senelik miri malları mültezimi tarafından kısmen tahsil edilmiş*”tir.³⁶

Bu nedenle vergiden muaf olmak isteyen konar-göçerler, dağlık, kayalık, ormanlık, köprü ve korkulacak “mahuf ve muhatara” yerlerde, yolcuların veya kervanların emniyetlerini ve güvenle geçebilmelerini sağlamak için buralara yerleşiyorlar ve derbentçilik görevinde bulunuyorlardı. Eşkiya ve yol kesicilerin barındığı, dağlık ve ormanlık bölgelerin yol emniyetini bu derbentçiler temin etmek durumundaydı. Özellikle Viyana bozgununun yaşandığı yıllar birçok yerde olduğu gibi derbent teşkilatında da olumsuzluklara yol açmış, dağılan derbent bölgelerinin yeniden iskânı için 1691 yılı Ocak ayından itibaren çeşitli hüküm, hüccet ve fermanlar çıkarılmıştır.³⁷ Bu yıllarda konar-göçerleri derbent ve geçit yerlerine yerleştirmek fikri daha geniş ölçüde uygulanmıştır. Yer yer dağılmış olan derbentçilerin yerine onlar yerleştirilmiştir.³⁸

Osmanlı Devleti, Anadolu'daki Türkmen aşiretlerini iskâna tâbi tutarken, ya meskûn bulunan köylerdeki yerleşik halkın arasına üçer beşer hane şeklinde yerleştirmiş, ya da boş olan yerlere yeni köyler kurmak suretiyle bu köylere toplu olarak iskân ettirmiştir. Bu uygulamanın, genellikle aşiretlerin devlete verdikleri güvene göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. İskân edilecek aşiretin, halkın huzur ve sükûnunu bozmadan işiyle meşgul olacağı anlaşılırsa, yeni köyler kurularak topluca iskân ettiriliyorlardı. Ancak, rahat durmayacakları anlaşılırsa, bunlar yoğunluk ve etkinlikleri kırılmak maksadıyla, gruplar halinde köylere dağıtılmak suretiyle iskân ettirilmişlerdir. Bu bağlamda, “*Hassa silahşorlarından olan Ayıntab voyvodası Hüseyin Ağa, Rakka valisi maiyyetine tayin edilmiş ise de Ayıntab havalisinin bir tarafı Türkmen bir tarafı Kürt olduğu cihetle daima vukuat çıkması muhtemel bulunduğundan mumaileyhin şu sırada Ayıntab'da kalması lüzumu*”,³⁹ ifadelerinin yer aldığı belge Osmanlı Devleti'nin uygulamalarında Türkmenlere bakış açısını en iyi şekilde göstermektedir.

³⁵ Aynı yer.

³⁶ BOA, C. ML. D. 388 G. 15890.

³⁷ Cengiz Orhonlu, *age*, s. 47-49.

³⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990, s. 104-105.

³⁹ BOA, C. DH., D: 6, G: 265.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları sonucunda Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşen konar-göçer teşekküllerin yerleşme sürecinde İç-il ve yöresi Oğuz'un Beydilli, Bayındır, İğdir ve Yıva boylarının yerleşim alanı olmuştur. Üçok koluna bağlı Ramazanlı ulusu İskenderun-Alanya arasındaki kıyı şeridinde yerleşmiş⁴⁰, Halep Türkmenleri, Dulkadirli Türkmenleri ve Yeniil Türkmenleri de Anamur-Gülнар bölgesine yerleşmiştir.⁴¹

b) Ova Göçerleri -Yatay Göçebelik-

Tam göçebelik içinde yer alan, yatay göçebelik, uzak mesafeler arasında cereyan eden ve daha ziyade Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika gibi çöl bölgelerinde görülen göçebelik türüdür. Özellikle çöllerin ortasında keçi ve koyundan ziyade devecilikle geçinen seyyar ve seyyal büyük deveci kabilelerle, şehir ve kasabalara yakın yerlerde koyun yetiştiren, hareket kabiliyetlerini büyük ölçüde kaybetmiş bulunan deveci aşiretler, yatay göçebeliliğin örneklerini teşkil etmektedir.⁴² Bu tip göçlere sebebiyet veren ve yerine göre değişen durumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Orta Asya step göçebelerinin daha ziyade boylamsal istikamet takip eden göçlerinde, kuzeye doğru otlak sahalarının yazın uygun bir hale gelmesi,

b- Çöl göçebelerinin göçlerinde ise kış ve ilkbahar yağmurlarını müteakip yeşeren kenar sahalar ve kuvvetlenen su kaynaklarının olmasıdır.⁴³

Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki konar-göçerlerden "Yörükler" daha ziyade belli bir sancağın dâhilinde kendilerine tahsis edilen yaylak ve kışlak sahalarında kolaylıkla gidip gelirken, "Türkmenler" için bu durumun aynı olmadığı görülmüştür. "Türkmenlerin" yaylak ve kışlak sahaları birbirinden hayli uzak mesafelerdedir. "Türkmen" olarak adlandırılan bu "konar-göçerlerin" bünyesinde pek çok aşiret bulunmaktaydı. Bunlar, "Boz-ulus", "Halep", "Dulkadirli", "Varsak", "Yeni il" gibi büyük teşekküller olup, yaylak ve kışlak sahaları birbirinden hayli uzaktı. Mesela Mardin, Diyarbekir, Urfa üçgeninde bulunan "Berriyecik" bölgesini kışlak sahası olarak kullanan "Boz-ulus Türkmenleri", yazları Erzurum-Kars platolarındaki yaylalara çıkıp, hatta zaman zaman Gürcistan sınırına kadar yaklaşmışlardır.⁴⁴

Aynı şekilde "Dulkadir Türkmenleri", kışları Çukurova, Antakya gibi sahil bölgelerine inerken yazları, Engizek, Erciyes, Nurhak dağlarındaki yaylalar başta olmak üzere Bozok'tan Niğde'ye kadar uzanan sahalarla yayılmışlardır. "Atçeken Yörükleri" Karaman'dan Kayseri'ye

⁴⁰ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilatı Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 2.

⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler", **Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. Bilim Kongresi, Tebliğler**, İstanbul 1992, s. 42-44.

⁴² Erdal Aksoy, **agt**, s. 97.

⁴³ Bedriye Denker, **agm**, s. 138.

⁴⁴ Boz-ulus hakkında bkz. Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Boz-ulus Türkmenleri, 1540-1640**, Ankara 1997.

kadar uzanan geniş bir alanda yarı-yerleşik bir hayat sürmüşlerdir. “Ulu Yörük Türkmenleri”⁴⁵ ise Tokat’tan Kütahya’ya kadar oldukça geniş bir alana dağılmışlardır.⁴⁶

Yeni il Türkmenleri ise Gürün, Kangal, Şarkışla, Divriği yöresindeki yaylalarla daha güneydeki kışlak mahallerini, “Halep Türkmenleri” yaylamak amacıyla zaman zaman “Yeni il Türkmenlerine” komşu yaylaları, “Varsaklar” Toros dağları ile Çukurova’yı yaylak ve kışlak mahalli olarak kullanmışlardır.⁴⁷

Anadolu’nun önemli konar-göçerlerinden birisi olan “Bozdoğan Yörükleri”nin teşekküllerinin yaylak ve kışlak alanlarının ise daha ziyade Mut, Ermenek, Gülnar, Silifke, İçel ve Aydın’a kadar uzanan bölgede ve özellikle Orta ve Batı Toroslara doğru olduğu görülmüştür. Buna göre XVI. yüzyılda en kalabalık “Bozdoğan” gruplarından olan “Köseler Cemaati”nin Gülnar ve çevresinde yoğunlaştıkları ve Havaze, Lapa, Kargucak, Kara Kenise, Oyrucak, Doğa Alanı gibi kışlakları kullandıkları görülmüştür. İçel’de, Cücenler ve Üç Pınar’da ise yaylaya çıktıkları görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tarsus ve Adana taraflarına doğru Köselelerden bir kol kaymış ve bunlar Bulgar Dağı ve Hasan Dağı’nı yaylak olarak kullanmışlardır. Adana’da Kara İsalı Kazası’ndaki Gerce ve Alaca Atlı ile Karataş’taki Katran Gediği, Tepelice ve Pınar İli mahallerinde ve Tarsus’ta Avşalı’da da sakin olan veya yaylaya çıkan “Köseler”e bağlı grupların bulunduğu görülmüştür. Ayrıca “Bozkırlı Cemaati” ile birlikte Alaiyye, Ermenek-Narluca’da bunların göç sahaları arasında sayılmaktadır. “Köseler Cemaati” gibi kalabalık olan “Bozdoğan” gruplarından olan “Burhanlar Cemaati” de, Larende, Ermenek, Alaiyye ve Adana’ya doğru yayılan cemaatlerden birisidir.⁴⁸

Görüldüğü gibi Türkmenler daha uzun mesafeli yatay/ova göçerliği yapmışlardır. Fakat zamanla göç yolları kesintiye uğradığı için tıpkı Yörükler gibi daha kısa mesafeli dikey/dağ göçerliği yapmak zorunda kalmışlardır. Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle yaylak-kışlak sahaları Güneydoğu Anadolu’dan Doğu Anadolu’ya ve Orta Anadolu’ya uzanan Türkmenlerin bir kısmı, devlet politikası gereği yerleşik hayata geçerken; göçerliği muhafaza edenler özellikle Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda kısa mesafeli dağ göçerliğine yönelmişlerdir. Bu grupların bir kısmı “Ekrad-ı Türkmen” adı verilen yeni bir sosyo-etnik kimliğe dönüşmüşlerdir.

c) Dağ Göçerleri -Dikey Göçebelik-

Tam göçebelik tanımının içinde yer alan dikey göçebelik, yazın yüksek dağlar üzerindeki yaylalara, otlaklara, kışın ise kışlaklara göçmek şeklinde ortaya çıkan göçebelik türü-

⁴⁵ Ayrıntı için bkz. Erhan Afyoncu, “Ulu Yörük (1485-1574)”, **Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, (Tarsus/14 Mayıs 2000), Ankara 2000, s. 1-8.

⁴⁶ Tufan Gündüz, “Osmanlı Ekonomisi İçinde Konar-göçerler”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman’a Armağan**, Haz. Semih Yalçın, Ankara 2003, s. 358, 359.

⁴⁷ Tufan Gündüz, “Konar Göçer”, **İ.A.**, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 26, Ankara 2002, s. 162.

⁴⁸ Üçler Bulduk, “Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları”, **Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, (Tarsus/14 Mayıs 2000), Ankara 2000, s. 72, 73, 74.

dür.⁴⁹ Dağlık bölgelerde farklı bir şekilde gelişmiş olan dağ göçerliği tipinde müsait vadelerde bulunan kışlık otlaklardan yazın dağların yüksek irtifalarındaki otlaklara göç edilerek, otlaklar dikey bir şekilde değiştirilir. Bu tip göçebelikle, Ön Asya'da çok yaygındır. Göçebeliliğin şekilleri tabii şartlara bağlı olarak tasnif edildiğinden, dağ göçerliği yayla göçerliği olarak da adlandırılmaktadır.⁵⁰ Dağ göçerliği tanımının ana hatlarının oluşturan esaslar şunlardır:

a- Mevsimine göre uygun otlak sahaları, yükselti bölgelerinin, tabiatıyla dikey bir şekilde değiştirilmesiyle temin edilir.

b- Otlak sahası ile ziraat sahası arasında sıkı münasebet ve yerine göre göç mesafelerinin kısa oluşu, bu tip göçebelikte de bazı ara tiplerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu tipte zirai mahsuller geçime yardımcı olmakla beraber, tâlî bir rol oynamaktadırlar.

Anadolu coğrafyası için Güneydoğu Toroslar, kışın kar görmeyen düzlükleri, yüksek dağları ve soğuk yaylaları ile Ön Asya dağ göçerliğine iyi bir örnektir. Hütteroth, Güneydoğu Toroslarda "göçebe hayvancılık" bakımından birbirinden ayrılan iki sisteme rastlamıştır.⁵¹ Bunlardan birincisini, zirai faaliyetlerle hiç ilişkisi olmayarak yalnız hayvancılığın temin ettiği ürünlerle geçinen, hayvanları ile birlikte etnik bir grup halinde, çadırını dağ otlaklarından istifade etmek üzere, yazın dağların yüksek mıntıklarına nakleden ve kışın karsız step mıntıklarına göç eden dağ göçebeleri teşkil etmektedir. Diğerisi ise, kombine bir geçim şekline haiz yayla köylüleridir. Bunlar geçimleri daha ziyade zirai mahsullere bağlı olan yerleşik köylülerdir. Fakat bunlar da ilkbahar, yaz ve sonbaharda aynen birinci tipteki göçebeler gibi hayvan sürüleriyle beraber yaylaya çıkar ve çadırlarda yaşarlar. Buradaki amaç, bu süre zarfında hayvani ürünler elde etmektir.⁵²

Hütteroth'a göre, Güneydoğu Toroslardaki nüfusun 4/5'ünü bu yayla köylüleri teşkil etmekte ve geri kalan kısmını hakiki dağ göçerleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, yayla köylüleri ile dağ göçerlerinin otlakları arasında bazı farklar olduğu tespit edilmiştir. Köylülere ait yazlık mer'alar, daimi yerleşme yerlerine yakın bulunurken, dağ göçebelerinin yazlık otlakları birkaç günlük mesafededir. Esas göç istikameti ise, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunu takip eder. Bütün göçebe aşiretleri kışlakları, Dicle'nin iki tarafında uzanan, yaz mevsiminde kurak iklim şartlarının hüküm sürdüğü steplerde bulunmaktadır. Aynı zamanda köy yerleşmelerinin de mevcut olduğu bu mıntıkada, göçerlerin çadırlarını köylere yakın yerlere kurmaları, kışın bu bölgelerde, kuzeydeki diğer çevrelere nazaran daha büyük bir nüfus yoğunluğuna sebep olmaktadır. Step bölgesinde bulunan Cizre'nin nüfusu 19.588 olmasına rağmen, kuzeydeki daha büyük yerleşmelerin nüfusu örneğin Şırnak'ta 11.629, Hizan'da 12.990, Pervari'de 17.084, Gevaş'ta 9898, Çatak'ta 8621 ve Gürpınar'da 13.679'dur.⁵³

⁴⁹ Erdal Aksoy, **agt**, s. 97.

⁵⁰ Bedriye Denker, **agm**, s. 137.

⁵¹ Dr. Wolf-Dieter Hütteroth, **Bergnomaden und Yaylabauern im Mittleren Kurdischen Taurus**, Marburg, 1959. Hütteroth'dan naklen B. Denker, **agm**, s. 139.

⁵² Bedriye Denker, **agm**, s. 140.

⁵³ Aynı yer.

Kışlaklardaki göçebelerin hayvanlarına köylülerin hayvanları da katılmaktadır; böylece nüfus bakımından yoğunluk arz eden bu bölge, hayvan adedi itibariyle de aynı oranda artmaktadır. 6-7 aylık bir zaman için gerek köylülerin ve gerek göçerlerin hayvanlarına hizmet eden otlaklar, hayvancılıktan başka ziraata da yer veren ve dolayısıyla dağlara göç etmek imkânını bulamayan köylüler tarafından yaz mevsimi boyunca da kullanılmaktadır. Böylece steplerin yazın kurumması yanında köylüler tarafından kullanıldıkları için de dar gelen otlaklar, göçün önemli bir sebebini teşkil etmektedir.

Güneydoğu Toroslardaki dağ göçerleri, ilkbahar ve yazlık otlaklarını Mart sonu ve Temmuz başı arasındaki 4 aylık süre zarfında, Dicle vadisi-Herakol dağı platosu-Toros yüksek yaylaları olmak üzere 3 kademe halinde değiştirmektedirler. Yaz ortasında Camikâri yaylasında otlar kurumaya başlayınca göçerler, kamp yerlerini Herakol dağının yüksek yerlerine (2500m.) naklederler. Eylül başında bütün aşiret tekrar Herakol dağının nisbeten alçak kısımlarına inerler. Eylül ortasında ise büyük dönüş yolculuklarına başlarlar.⁵⁴

Yörüklerin göç planı mevsimsel iklim değişikliklerine göre şekillenmekte, yaylak ve kışlak arasında ilkbahar ve sonbahar dönemini kapsayan göç hareketi, toplumsal ve ekonomik hayatın temelini oluşturmaktadır. Nisan ayının ikinci veya üçüncü haftası başlayan ve Eylül ayında sonuçlanan bu göç hareketi hayvanların beslenmesi için gerekli olan otlakların sağlanması için tarihsel bir süreçte belirlenen güzergâh boyunca gerçekleşmektedir.⁵⁵

Eski Türk tarihinde büyük rol oynayan dağlık mıntıka ve yaylalardan, Altay ve Ötüken dağları, Sayan ve Tanrı Dağları Türklerin çok eskiden barındıkları yerler olmuş; dolayısıyla bunlardan bazıları Türk mitolojisi ile bağlı birtakım efsanelerle süslenmiştir. Yaşanacak yerler, dağ başları değil, dağların eteklerinde uzanan, bol otlu, sulu ve serin yaylalardı. Zaten yayla adı da bunu göstermektedir. “yay-cay-cey”-“yaz” anlamına gelmekte, yayla da “yaz mevsiminin geçirildiği yer”i ifade etmektedir. Dağ etekleri, alpin nebatları ve dağlardan gelen bol suları ile hayvan sürülerini beslemek için çok elverişliydi. Dağların, düşman saldırısından korunmak için müsait olması da bir diğer önemli husustur. Dolayısıyla eski Türkler bir bakımdan “dağlı” sayılmalıydılar. Zamanla hayvan sürülerinin süratle çoğalması, Türkleri daha ziyade yaylalara ve bozkırlara yayılmaya zorlamış ve Türklerden çoğu gittikçe bozkırlı olarak göçerlik hayatını benimsemişlerdir.⁵⁶ Moğollardan önceki dönemde bile, Kastamonu ile Ankara arasındaki Çortanlı dağlarında 30.000 hane Türkmen yaşamıştır. Ulu-dağ’dan (Keşiş) Tarsus’a kadar uzanan Batı Anadolu dağ mıntıkaları Türkmen dağları olarak adlandırılmışlardır.⁵⁷ Türkmen boyları bozkır göçeri durumundaydı. Yayıldıkları sahalar da bu nedenle yaylak-kışlak hayatına uygun, nispeten yüksek platolar ve su kaynakları idi. Hayvancılıklarının temelini koyun oluşturmaktaydı. Çünkü koyun daha uzun mesafelere götürülebilen, bozkıra uygun bir hayvandı. Yörükler ise özellikle Toros hattında göç eden ve

⁵⁴ Bedriye Denker, **a.g.m.**, s. 141.

⁵⁵ Marcel Bazin, “Orta Toros Yörüklerinden Sarı Keçili Aşireti”, **Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 1994, s. 325.

⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yay., Ankara 2002, s. 6.

⁵⁷ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 196-197.

bir anlamda dağ göçerleri olan topluluklardır. Yüksek ve kayalık yerlerde otlayabilen keçi sürülerine sahiptiler. Aynı insanlar buldukları coğrafyanın gereklerini yerine getirdiler ve kültürlerinde, etnisitelerinde işte bu anlamda bir farklılaşma görülür gibi oldu. Ama bu sadece yaşayışla ilgili bir husustu.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, bozulmaya başlayan askeri, siyasi ve mali sisteminden en çok konar-göçer gruplar etkilendi. Sistemi düzeltmek isteyen Osmanlılar, Yörük ve Türkmenleri toprağa bağlamak, onları kayıt altına almak amacıyla iskân etmeye zorladı. Özellikle Türkmen oymakları arasında iskâna çok direniş gösterilmesine rağmen sonuçta onlardan büyük bir kısmı yerleşmek zorunda kaldı. Direnenler ise Anadolu'yu bir ağ gibi ören uzun göç yolları kesintiye uğradığı için yaylak veya kışlak mahallerine yakın yerlerde göçlerine devam edebildiler. Ancak bu bozkır göçerliğine ve esas kitleyle olan bağlarına ket vurmamak demektir. Yörükler ise, kısa menzilli dağ göçerliğinin getirdiği avantaj ile kısmen de olsa göçerliklerine devam edebildiler. Bu anlamda Yörük kimliği yaşatılabilir. Özellikle bozkır göçerliği yapan, Halep'ten çıkıp Sivas Uzunyayla'ya ulaşan veyahut Erzurum'a giden veyahut Eskişehir'e, Ankara'ya kadar gidebilen Türkmen gruplarının göç yolları kesildi; ya yaylaklarında ya kışlaklarında meskûn hale getirildiler. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türkmenlerin, uzun göç yollarının ve akrabalarıyla olan ilişkilerinin inkıta uğraması, dağ göçerliğini sürdüren, feodal yapılarını muhafaza eden Kürt aşiretlerinin bölgede öne çıkmasını beraberinde getirdi. Bu dönüşüm Osmanlı tahrir defterlerine de yansdı. Özellikle Doğu ve Güneydoğu tahrirlerine "Türkmen Ekradı", yani Türkmen Kürtleri diye tanımlanan yeni bir kavram yansdı. Şüphesiz bu kavramdan kasıt, bölgede göçerliğin artık "ekrad" tarafından temsil ediliyor olmasından kaynaklanmaktaydı. Ekrad sözü, kavmi bir nitelermeyi değil "göçerlik" hal ve niteliğini belirlemek için kullanılmaktaydı. Halep, Dulkadirli, Danişmendli, Boz Ulus gibi büyük Türkmen teşekküllerinin içerisinde yer alan bazı oymaklar bu tanımlamayla anılır oldular. Bazı Türkmen aşiretleri, Avşar, Beğdili, Döğer, Karakeçili gibi, "ekrad" olarak nitelendirildiler. Sadece Karakeçili örneği bu isimlendirmenin kavmi değil, yaşayış ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir isimlendirme olduğunu daha iyi gösterecektir.⁵⁸ Ulu Yörüklerden Karakeçililer, Siverek'ten Karacadağ'a çıkıyorlar, kısa mesafeli göç yapıyorlar. Toroslar ve Güneydoğu Anadolu'dakiler de aynı şekilde buna örnek gösterilebilir.

Her ne kadar Türkmen ve Yörüklerin göç yollarının kesintiye uğratılması ve bu nedenle "ekrad"ların bulunduğu bölgelerde kalmak zorunda kalmalarıyla ilgili örnekler verilse de, Sivas defterinde karşımıza çıkan 1618 yılında yaşanan şu ilginç olayda da görüleceği üzere, sadece Türkmen ve Yörüklerde "*perâkende ve perişanlığın*" yaşanmadığı, "Ekrad taifesi"nin de eşkıya istilasından dağılarak, Türkmen ve Yörüklerin yaşadıkları yerlere geldikleri görülmektedir. Buna göre, Diyarbekir'de Kara Hamid sancağında Çakallı adlı köyde sakin olan Ekrad taifesi, eşkıya istilasından perâkende ve perişan olmuş ve İçel'deki Ortapare mahalline gelerek burada toplandıkları görülmüştür.⁵⁹

⁵⁸ Üçler Bulduk, "Sosyal Yaşayış, Konar Göçerlik ve Etnisite", s. 222.

⁵⁹ **TKGMA**, Kuyud-ı Kadime, TD 16 (Defter-i Yörügân-ı Sivas), Ek. 2a.

Sonuç olarak görülüyor ki konargöçerlerin yaşadıkları coğrafya ekonomilerini belirlemenin yanı sıra aynı zamanda kültürlerinin oluşmasında da etkili bir rol oynamaktadır. Anadolu'ya gelerek yurt tutan Türkmenler arasında yaşam tarzlarında (yerleşik-konar-göçer) sosyal farklılaşma görülmektedir. Bu yaşanan sosyal farklılaşma sonucunda da Türkmen aşiretleri kendilerini "Türkmen" isminin yanı sıra "Yörük" etnonimi ile de tanımlamaktadırlar. Yörükler de etnik olarak Türkmenlerden farklı olmayıp, Türk kültür dairesi içinde yer almaktadırlar.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, "Ulu Yörük (1485-1574)", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, (Tarsus/14 Mayıs 2000), Ankara 2000.
- AKSOY, Erdal, **Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İFM**, Sayı. 1-4, C. XI, (Ekim 1949-Temmuz 1950), İstanbul 1951, s. 524-569.
- , "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I: "Kullar ve Ortakçı Kullar", **Toplu Eserler**, ss. 575-717.
- BASKICI; M. Murat, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.53, Sayı 1, Ankara 1998, s.73-94.
- BAYKARA, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara 2001.
- BAZIN, Marcel, "Orta Toros Yörüklerinden Sarı Keçili Aşireti", **Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 1994, s. 323-351.
- BOURDIEU, Pierre, **The Algerians**, Boston: Beacon Pres, 1962.
- BULDUK, Üçler, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı, HAGEM/Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Yörtürk Vakfı, Tarsus 14 Mayıs 2000, s.71-82.
- , "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 30 (Ayrı Basım), 1998, s. 37-52.
- , "Sosyal Yaşayış, Konar-Göçerlik ve Etnisite", **Uyan Türkiyem- II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim Şenliği (3-4 Mayıs 2008)**, Ankara 2008, ss. 216-223.
- ÇETİNTÜRK, Selahaddin, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", **DTCFD**, XX/II, Ankara 1943, s. 107-116.
- DEMİR, Alpaslan, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2007.

- DENKER, Bedriye, “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Dr. Wolf-Dieter Hütteroth’a Göre)”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl: XVI, Sayı: 20, İstanbul 1960, s. 136-142.
- EMİROĞLU, Mecdi, “Bolu’da Geçici Bir Yerleşme Tipi, Güzle” **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S. 8 (1976’dan ayrı basım), Ankara 1977, s. 97-120.
- ERÖZ, Mehmet,, **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul 1991.
- EYÜBOĞLU, İ. Z., **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul 1988
- GÖKBİLGİN, Tayip, **Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan**, İstanbul 1957.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Konar Göçer”, **İ.A.**, TDV, C. 26, Ankara 2002, s. 161-163.
- , “Osmanlı Ekonomisi İçinde Konar-göçerler”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman’a Armağan**, Yay. Haz. Semih Yalçın, Ankara 2003, s. 92-97.
- , “XVI. Yüzyılda Kayseri’de Mezraaların Köye Dönüşmesinde Konar Göçer Aşiretlerin Rolü”, **Bozkırın Efendileri**, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.
- , **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri- Boz-ulus Türkmenleri 1540-1640**, Ankara 1997.
- GÜRBÜZ, Orhan,, “Türkiye’de Göçebe Mesken Örneği: Çadır”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 32, İstanbul 1997, s. 185-195.
- GÜVENÇ, Bozkurt, “Kültür Sınıflaması Denemeleri”, **Hacettepe Sosyal ve Beşerî İlimler Dergisi**, II, 1, Ankara 1971, s. 9-19.
- HADİMLİ, Halil-Zerrin KARAKUZULU-Salih BİRİNCİ, “Akseki İlçesindeki Göçebe Hareketler”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 10, 2010, s. 348-359.
- HALAÇOĞLU, Yusuf,, “Osmanlı Döneminde Türkiye’nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler”, **Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. Bilim Kongresi, Tebliğler**, İstanbul 1992, s. 139-146.
- , **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yay., Ankara 2006.
- HUTTEROTH, Wolf-Dieter, **Bergnomaden und Yaylabauern im Mittleren Kurdischen Taurus**, Marburg, 1959.
- KAFESOĞLU, İbrahim,, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul 2005
- KÖSE, Abdullah, “Türkiye’de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. VII/2, Afyon 2005, ss. 165-200.
- KURAT, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yay., Ankara 2002.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1990.
- , **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul 1987.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1978.
- ÖNGÖR, Sami, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfus Sedantarizasyonu”, **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, Cilt: IX, Ankara 1964, s. 145-160.

- SAYDAM, Abdullah, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası:Konar-Göçerler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:20, Aralık 2009, s. 145-160.
- SEVİM, Ali-Erdoğan MERÇİL, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, TTK, Ankara 1995.
- SEVİM, Ali-Yaşar YÜCEL, **Türkiye Tarihi 1**, TTK, Ankara 1995.
- SÖYLEMEZ, Faruk, **Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği-**, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- SPOONER, Brian, “The Status of Nomadism as a Cultural Phenomenon in the Middle East”, **Perspectives on Nomadism**, Leiden, 1972, , s.122-124.
- SÜMER, Faruk, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, **İktisat Fakültesi Mecmuası XI**, No: 1-4, İstanbul 1952, s. 509-523.
- , **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilatı Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- ŞAHİN, İlhan “Osmanlı İmparatorluğunda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları”, **Türk Kültürü**, XX/227 (1982), s. 285-294.
- , **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren Yay., İstanbul 2006.
- ŞENEL Alaaddin, **Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş**, A.Ü.S.B.F. Ankara 1968.
- , **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1982.
- TAPPLER, Richard, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler(Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi)**, (çvr.: F.Dilek Özdemir) Ankara 2004.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- YILMAZ, Anıl-Cahit TELCİ, “Türk Kültürü Terminolojisinde Göç Kavramı”, **Modern Türk- lük Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 2 (Haziran 2010), Ankara 2010, s. 14-33.
- YILMAZ, Fikret, **XVI. Yüzyılda Edremit Kazası**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.
- TKGMA**, Kuyud-ı Kadime, TD 16 (Defter-i Yörügan-ı Sivas)
- BOA**, C. DH., D: 6, G: 265.
- BOA**, C. ML. D. 388 G. 15890.